

BESEDA ŽIVIH IN MRTVIH

JERN LEDINA

*Takrat ko je umrl Francè Dobrijan
so po vsej fari zvonovi zvonili,
— v Crngrobu, Dobravah in Malih dolinah —
zvonili, tožili, zvonili ves dan.*

*Potem so pa rdeče rože pognale
iz njegovih raskávih, pokojnih dlani,
a kladvo kovača je k delu klicálo
preko njegovega groba vse dni ...
In on se je dvignil, čez njive je stopil:
v vrhovih smrek jutranjo roso lovi,
zvečer kot meglica čez travnike hodi,
na jesen pa meje v gozdovih globi.
Nisem ga videl, a s srcem ga čutim,
Francè Dobrijan v svojem polju živi,
nad žitom se sklanja, nočem prisluškuje,
nad rastjo življenja nevidno bedi.*

*Francè Dobrijan, veš, kako je nam danes?
Strahov in obupa smo polni za dne.
Življenje, lepota — daljna svetova,
naše tihe besede o smrti kriče.
Človeško srce je boječe utihnilo,
trudno je že vse prelite krvi,
sonce se je sredi dneva stemnilo,
s pestmi na očeh pričakujem noči ...*

MATERINO PISMO

FRAN ONIČ

*Tu pada sneg in skoro me je strah tišine,
ko na večer v zametih utihne vas.
Nikogar nimam, da bi z njim molila
za tebe, da se vrneš mi vsak čas.*

*Zdaj zbirajo povsod se po večerih
in bučnice tero, o tebi govorijo.
Veš, težko mi je, ker se mnogi v vasi
umikajo pred mano in bežijo.*

*Vse to prebila bom, samo da prideš.
Saj vem, da dober si in revež se ti smili.
Še veš, da si nekoč me za roké prijel:
Mi mladi bomo ves svet prenovili!?*

*Glej, nisem razumela te, a nekaj balo
se v meni od takrat za tebe je ves čas. —
Oh, zdaj je svet ljudi neznanih poln,
pa vsa gospoda naša nosi mrk obraz.*

*Pri stricu vsi so zdravi, samo teta stoče,
ker noga jo boli še vedno, ko nekdam,
a stric le sivo glavo maje in jezi se,
da ne razume več ničesar, kar je zdaj.*

*Ondan je bil pri meni stari Lovro,
ta, ki ima na gmajni kočo.
Dušilo ga je, pravi, da že smrti čaka.
Prerokoval mi je krvavi dež in točo.*

*Da, zdaj pomolim, da bo vse minilo.
Glej, pozabila skoraj bi še to,
da me vprašuješ, kaj o tebi misli Kati
in če ji je po tebi kaj hudo.*

*Saj ni, da bi te jaz še žalostila,
a to sem čula: več ne misli nate,
ker so ji rekli, da zgubljen boš človek.
Ti ne žaluj, če drugi pojde v svate!*

*Res, gruntarji postali trdi so, oholi
in veš, da Kati gruntarska je hči.
O ti moj bog, kako sem se zaklepetala,
pa ne zameri. Glej, da vrneš se in piši mi.*

POGOVORI NA VASI

JUŠ KOZAK

Solnce je zopet obsijalo zemljo, preko nje šumi burja. Slive pred oknom se stresajo, pojoče sinice in ščinkavci se love na golih vejah. Zgodnja Velika noč. Trave so še rjave, zvončki drhte v hladnem vetru. Onstran na hribu režejo danes v rdečkasto ilovnato zemljo prve brazde. Spočita konja se uporno nastavljata pišu, ki jima mrši grive. Ljudje ostajajo doma, le sosed je zapregel, da bo speljal gnoj na njivo. Marička je šla za regratom. Skozi svetli zrak se daleč vidi, tja do gozdov, v katerih še ni prosojne meglice, ki se v prvi pomladi razpne med drevjem. Z Golega vrha so prišli pogrebci s krsto. Pri znamenju čakajo župnika, da jih popelje na britof. Mrtvaški zvon se že oglašča v burji.

»Praviš, da ga je z gnojnimi vilami?«

Prijatelj, željan pogovora — večidel leta preživi samotarski na vasi — je prišel na pomenek. »Z gnojnimi vilami, da.«

»In kje?«

»Na cesti pod Vrhom.«

»Tam, kjer je tisti samotni grunt?«

»Malo naprej, pred hosto.«

»Kar z vilami? — Dobro se ga še spominjam Lapuhovega. Majhen človek, suhljat in jezikav. Venomer je vbadal, sicer razborit človek, socialist.«

»In še goreč, kar ni navada v naši fari.«

»Vraga, tako na lepem zabosti človeka, rad bi vedel zakaj?«

»Popoldne so regulali v Debelem hribu, Lapuhov in Martinkov zgoraj, Zabregar spodaj. Pripovedujejo, da so še skupaj pili; Lapuhov ga je rad potegnil. Ustavili so se še v Temenici in pili do noči. Tam so se nekaj sporekli in Zabregar je šel naprej. Prav nihče ne ve, kako je bilo. Martinkov je bil pijan in se je prepiral z Zabregarjem. Ko sta ostala z Lapuhovim sama, sta se še onadva nekaj sprijela. Noč je bila precej temna in Lapuhov je — kakor pripoveduje Martinkov — bežal pred njim. Zabregar pa ju je čakal pod Vrhom, Martinkov misli, da je bilo njemu namenjeno, Zabregar da ni v noči razložil, kdo prihaja. Skočil je na cesto in zasadil vile v človeka. Zadrle so se mu globoko, kar je najbolj čudno, samo dva roglja, nekako od strani. Vile so se povesele in mu najbrž pretrgale vršičke. Ko si jih je Lapuhov izdrl, si je pri tem še sam razparal pljuča. Privlekel se je do doma, odkoder so ga še ponoči odpeljali v bolnico. Transfuzija krvi ni pomagala. Ko so ga pripeljali iz bolnice, je še sam zlezal na peč in se napil žganja.«

»So Zabregarja prijeli?«

»So. Na vilah so odkrili sledove krvi, prav slabe, ker je kmet drugi dan še kidal gnoj v hlevu.«

»In žena?«

»Ko sem šel prej mimo, je strašno vekala, kar je pri nas navada. Za pogrebom moraš jokati, drugače ni pogreb. Še zjutraj me je spraševala, kaj mislim, koliko bo dobila. Najbrž ga je bila že malo sita, ker je vse zapil in se je zmeraj bodel. Doslej se je vsakikrat izliral. V bolnici so odkrili na rebrih tri dobro zaceljene rane in veliko brazgotino na glavi. Domnevajo, da mu je takrat čepinja počila. Obdukcija bo že pokazala.«

»Kaj misliš o teh pobojih? Večkrat sem že premišljal, kako divje se koljejo naši ljudje. Vidiš, meni nič tebi nič, brez posebnega prepira ga počaka, vzame vile in mu jih zarine z vso silo, kar je premore. Potem gre spat, poišče drugo jutro okrvavljene vile in gre z njimi kidat gnoj. Še živali ne bi zaklal tako hladnokrvno. Če pomisliš, da je človek vendarle človek in se tega ljudje zavedajo, me včasih kar pretrese, kako se koljejo. Bereš: — Napil se je, oddaleč se mu je posvetilo, da ga je sosed enkrat pikro zavrnil. Vzame sekiro in ga čaka. Razčesne mu glavo in gre zadovoljen spat. — V gozdu so ju počakali. Kaj bi slutila, ko sta šla fant in dekle na planine. Pobijejo oba na zverinski način, preiščejo nahrbtnike, najdejo klobase, kruh in žganjico. Sede poleg mrličev, jedo in se ne zmenijo, da so pravkar ubili dva človeka. — V samotni hiši živita dva stara človeka. Sumijo, da imata denar. Nista priljubljena, zadirčna sta, skopa, negostoljubna, a vendar... Ponoči vlomijo in razbijejo možu glavo. Starka beži v srajci na polje. Dohite jo in jo tako dolgo obdelujejo z nožem, da ne pisne več. Vrnejo se v hišo, ki je daleč od ljudi, prižgo luč in si kuhajo večerjo. Pri peči se pod ubitim gospodarjem še ni strdila kri, oni pa žro z velikanskim tekom. — Vraga, ali te še ni pretreslo, odkod ta krvoločna nasilnost? Saj ne mine dan, da ne bi na tem majhnem prgišču naše zemlje spravil kdo koga s sveta. Nočem moralizirati, a moraš mi priznati, da se človek zgrozi in mora iskati vzroka. Razumem strast, ljubezen, sovraštvo, pohlep po zemlji, boj za lastnino in še kaj, a cinična hladnokrvnost, s katero se pobijajo, mi je problem.«

»Socialni, družbeni vzroki?«

»Gotovo, a prav do globine ne pridem. Imaš prav, socialna mizerija, pijača, zaostalost, agrarni vzroki, a pri vsem tem mora biti še nekaj v človeku. Še nečesa sem se domislil. Neopazno se v naših dneh ustvarja neko duševno razpoloženje, da se ljudem najgnusnejši zločin ne zdi nič posebnega. Kdo bi mogel vsem tem številnim vzrokom, zaradi katerih so se ljudje tako privadili ubijanju, do dna? Si čul? Štirinajstletni fant strelja na svoje tovariše kakor smo včasih streljali s fračami. Povrhu so se zelencu posrečile tako smrtonosne rane, da bi se izvežban strelec z njimi ponašal. Kot vzrok navaja branje kriminalne literature. — Pubertetnik je na najrafiniranejši način zastrupil sošolko in je še teden dni pohajkoval s tovariši; tudi ostro oko ni moglo odkriti v fantu kakih dražljajev vesti. — Kaj meniš, da vse to počasi ne pronikne med ljudi?«

»Precej bi se moral poglobiti, če bi se hotel prebiti do stvarnih vzrokov.«

»Težavna zadeva. A vsi čutimo, da nekaj ni v redu z našo civilizacijo in kulturo. Naenkrat zazija rana, da se zgroziš. Obenem opažaš, kako so ljudje otopeli za take pojave, če jih že z naslado ne uživajo.«

»Imaš prav. Kulturna kronika naših dni je škrlatno krvava.«

»Puščati človeško kri je postalo čisto vsakdanja stvar. Od vseh strani se širijo dražljaji, ki vznemirjajo človekov pohlep po krvi. Kdo bi utegnil prešteti vse politične uboje, ki so se zgodili v zadnjih desetih letih? Uboj je bil sankcioniran, moralno utemeljen. Čim večji raffinement, tem večji užitek. Le pomisli, kako so morili nasprotnike v kulturnem dvajsetem stoletju. Skalpirali so jih, z dletom izbijali zobe, jih pred smrtjo z vsemi pripomočki moderne vede pohabili, ščipali spolovila, da so utešili svojo krvooločnost. Navaden strel v čelo ali srce je le še dim cigarete. Razgovarjal sem se z mladimi ljudmi, ki so se po cele dni opajali v fantaziji, kako bi trpinčili sočloveka, če bi ga mogli. Zmagalo je prepričanje, da utrdiš oblast le z revolverjem in mitraljezo. Kdor bi se še naprej upiral, mu je namenjena smrt, ki je postala iznajdba, kakršno so alkimisti iskali v retortah.«

»In kako vežeš s temi dogodki domače poboje?«

»Potrpi. — Miselnost, ali če želiš ozračje, ki se širi kakor mah po slabem travniku, prebuja nagone, podira ovire v človeku, da si zver išče zadoščenja. Ko je padla vrednost človeka, so se odprli vsi ventili. Pomisli, pred letom še čaščen in slavljen ukazovalec človeške družbe, danes navaden kriminalen tip. Le globoka etična miselnost bi lahko zajezila divjanje narave. Vera?«

»Ne, vera je brez moči. Niti za las ni poplemenitila človeka, kar lahko opažaš povsod na vasi. Verska čustva izrabljajo za kupčijo in utrditev oblasti. Kdor je ostal resnično veren, ga napadajo dvomi. Zadnjič je kaplan pri nas oznanil na zborovanju Marijinih devic, kje naj kmetje kupujejo umetna gnojila. A vsi so vedeli, da gre pri tem le za konkurenčni boj. Zaman se upira naš stari župnik, kupčija sega v šolo in v farovž.«

»Ne gre za človeške poniglavosti, vprašanje je težje. Živiš na vasi in odgovori. Je vera občutje človeške skupnosti poglobila ali ne?«

»Ne bi mogel pritrditi. Premožni bo neusmiljeno zatrl ubožnejšega, čeprav ne gre zmeraj za primer zmožnejšega in slabiča.«

»Tako je. Vsa naša civilizacija in kultura je smešno zanikrna, kadar se v človeku vzbudi zločinska volja. Dva tisoč let krščanske kulture in če hočeš štiri tisoč let človeške civilizacije ni moglo preprečiti, da je danes zločinsko ubijanje na novo intronizirano. — Kadar premišljam o ubojih in umorih, o katerih sva malo prej govorila, me vselej pretrese cinična hladnokrvnost teh ubijalcev.«

»Trdili so, da je to znak vitalitete.«

»Vraga, kakšna vitaliteta. Počakati človeka z gnojnimi vilami in ga brez vzroka prebosti? Hladnokrvno razbiti očetu črepinjo, je to tudi vitaliteta?«

»Morda, ker se ljudje ne morejo drugače izživljati in se sprostiti.«

»Mislim, da ima stvar vendar globlje motive. Morda je v naši naravi, da se vsak boj pri nas prevrže v strastno pokončevanje. Le pomisli, kako se ljudje zagrizajo drug v drugega. Ne vem, če bi mogel vse opravičevati z izrazi vitalitete.«

»Priznam, da človek pogosto ne najde razlage.«

»Ozri se po naši srenji. V političnem življenju prebada, kdor ima moč, nasprotnika z gnojnimi vilami.«

»Pardon, kam si zašel? Kako moreš domačo milobo vzporejati s prilikami v svetu. Pri vsem tem moraš pomisliti, kakor si prej omenil, da se splošna miselnost širi tudi na naša tla.«

»Prav, velja. Priznam nalezljivost, toda domače razmere presojam drugače. Razumljivo je, da revolucije niso nikoli podeljevale nasprotnikom poslednjega olja, najmanj tam, kjer so ustoličili umor kot narodno dolžnost in proglasili nasilje za novo etiko. Naša meščanska družba ni zmogla velikih idej, prevzela je le metode.«

»Res je, pogosto te sličnost udari s prepričevalno pestjo. Pred letom sem nekje čital stavek državnika: — Nočem, da bi koncentracijska taborišča postala družinski penzioni. Nasilje je najmočnejše orožje.«

»Vraga, kje si izsledil ta stavek, ki bi bil lahko motto današnjih dni, ko velja prepričanje, da je treba nasprotnika strebati z zemeljskega površja. Žalostno, da nihče več ne vprašuje, ali ima to nasilje le trohico etične pravice.«

»Tvoja pripomba se mi zdi zastarela. Danes je fanatizem sam sebi etika in si sam ustvarja pravico. Kadar zaide med zobovje koles človek, ki poudarja, da je človek, ne ostane od njega niti smet.«

»Sleherni fanatizem razpihuje nanovo problem Kajna.«

»A ne romantičnega, Byronovega, upornika proti bogu, ampak tako starega kakor sodobnega, stvarnega in surovega. Ko se je človek prvič zgrozil nad njim, je bil človek rojen.«

★

»Z Gradišča prihajam.« Prijatelj si je mel roke, ki si jih je na burji pošteno premrazil. »Škorci so že prileteli.«

Sedela sva v izbi, ki jo je grela kmečka peč in je sončna luč že segala do mize na sredi. Prijatelj je prekladal knjige.

»Literatura?«

»Kakor vedno.«

»Slišiš, na kaj si meril z onim stavkom: „Ali tudi vas živega pokopujejo?“«

»Tako kakor je zapisano.«

»Mislim, da nisi imel pravega vzroka.«

»Tako se zdi tebi, tukaj na vasi. Človek pa doživlja marsikaj.«

»Že vem, misliš na knjigo, o kateri sva toliko govorila, ki je bila vendarle tvoj poraz.«

»Nisem mislil nanjo, čeprav je res doživela zanimivo usodo. Vem, da so si ljudje pisarili, kaj naj bi pomenila, čemu sem jo napisal? Nekaterim se je zdela surova, drugim nerazumljiva, temu nedodelana. Prijatelj mi je zatrjeval, kako ga je vsebina prevzela, a nisem se še okrenil, ko je že prišepnil drugemu, da mu je popolnoma nerazumljiva. Nekdo mi je priznal, da jo je že skoraj razumel, a se mu je naenkrat zaplelo in se ni več znašel v razredni motivaciji.«

»Sedaj meriš tudi name.«

»Med nama je bil drugačen pomenek. — Prav za prav čudno, nihče ni pomislil, da je bila knjiga le igra fantazije z vsem, kar se je tisti čas dogajalo v nas in okoli nas, se je in se še bo. Obračun z notranjim in zunanjim doživljanjem, ki ga je fantazija vtelesila v desetih hudomušnih urah. Pomisli, ali niso trdili, da je klobasa pomembnejša od Shakespearea? Niso drugi dan za dnem pisali, da so ljudje zatajili Duha in bodo požrli vse božje in človeško v nas? Nismo sami iskali v ekonomskih vzrokih poslednjih in edinih motorjev človeškega duhovnega ustvarjanja? Ozri se po doktrinah, ki vanje verujejo milijoni in ki poskušajo uničiti vse, kar smo do sedaj človeških stvaritev spoštovali? Vendar verujem, da pride čas, ko bo prerojeno človeško družbo zopet zajelo veselo človeško čustvo in se bodo vsem tem zablodam prisrčno posmehovali, kakor sem se sam pravljичni prikazni, ki se je razpočila kakor balon. Knjiga, ki je zajela nekaj občečloveškega, ima več vsebin, ne le ene. Pogosto se jih niti ne zaveš pri pisanju.«

»Torej je šlo vendar za osebna doživetja?«

»Za osebna in še marsikatera občečloveška. Vseeno je, če ljudje ne vedo, kaj bi s knjigo počeli. Svojega časa se bodo šele s časom zavedeli.«

»Nisi me prepričal.«

»Niti nameraval. Nikoli nisem poskušal dokazovati. Ne spominjam se več, a zdi se mi, da je neki sodobni francoski pisatelj zapisal, da se umetnost ne da dokazovati.«

»Kaj je dejala kritika?«

»Je ni bilo.«

»Veš, da se večkrat čudim naši kritiki. Nam, ki živimo na deželi in ne v vašem vrtincu, je pogosto kritika opora. Kako sodiš, je naša kritika zanesljiva vodnica?«

»Zastavil si mi težko vprašanje. Marsikaj so že pisali o tem. Danes morajo pisati kritike po večini ljudje, ki jim ni kritika prvo in zadnje doživljanje. Sicer pa kritika, prav tako kakor pisatelj, ne more iz časa. A kakor se umetniško delo požene preko časa, pogosto daleč naprej, tako se kritika malokdaj. Morda kadar je kritik obdarjen z intuitivnim spozna-

njem. Vseeno je treba kritiko študirati, odkrivati valovanje, nivo in težnje časa. Nesmiselno bi bilo, nergati nad kritiko. Včasih je res vtesnjena, slepa, marsikdaj tudi zvita in nepoštena, premlačna nasproti današnjemu tako kričečemu diletantizmu. Naša doba je doba fanatizma. Kakor dogmatični verniki — morda je bilo tako v zgodnjem srednjem veku, v dneh, ko se je sever boril z Escorialom — govore ljudje le še o stoletjih pred seboj. Množice ne mislijo, slepe pred smrtjo slede z ognjem v srcu in tudi s pesmijo ukazom. Individuum se zablesti kakor meteor za nekaj časa, če se v njem izrazi vsaj senca skupinske volje. Vsi ti množični pokreti so vplivali na kulturno življenje bolj kakor mislimo in se zavedamo. Zato danes pogosto tudi ni kritika nič drugega kakor reklama in propaganda.«

»Nič slabega, če je stvar dobra.«

»Gotovo, če bi le ljudje sproti ne pozabljali, kaj so prejšnji dan napisali in trdili. Vidiš, vse vrste kritik smo že preskusili. Znanstvene, larpurlar-tistične, strankarske, kritike, ki so bile prikrojene za posamezne revije, klube, omizja, ki so ustvarjale homunkule, vse, kar hočeš. Pri nas eden nekaj zapiše in precej se vsujejo za njim tropi. Zdaj je na primer v modi generacijska kritika. Literatura je razdeljena po generacijah, ki so nosilke različnih stremljenj. Recimo, generacija, ki je doživela »svetovno katastrofo in se je potem znašla na domačih tleh«, potem generacija, ki so jo takrat šele dojili in teži sedaj »za stvarnim spoznanjem, ki se je ogledala po svetu, se spoznala z znanstvenimi, političnimi in gospodarskimi teorijami«. Pravkar brsti in je dobila tovarniško oznako nova generacija, ki stoji na realnih tleh »zemskih čutov in razpoloženj, kot nosilcev idealističnih zazemskih slutenj, nihajoča med zemsko težo in zazemsko sproščenostjo, vsa povezana z mističnim narodom. Zemlja dobiva v njej zopet zagmotni smisel.« Veš kako je tej generaciji ime?«

»?«

»Realistična romantika. — Včasih uživa človek naravnost idilo, kako smo na literarnem britofu razdeljeni po krstah. V tej se valjamo trije, v oni štirje, tam spet cel klub, v dveh, treh starejši posamezniki. Vse lepo po rojstvenih letnicah, če pa je potrebno in je tako intuitivno spoznanje gro-barjev, tudi bradači med golobradci. Ni doživetja, ni kvalitete, iz določene krste se ne smeš skobaliti v drugo. Vse je lepo pripravljeno za sodni dan. Včasih te pač zgrozi, ko vidiš, kako ta ali drugi kritik med hrupnim bese-dičenjem neopazno poriva s čevljem tvojo krsto, da bi zdrknila v jamo. Kako si boš revež pomagal, ko moraš lepo vodoravno, negibno ležati.«

»Same norce uganjaš.«

»Tebi se zdi norčija, kar je resnica. Življenje, ki se ti zdi od daleč veliko in lepo, je od blizu prekleto malenkostno in votlo, posebno naše literarno meščanstvo, ki samo še prisluškuje in se opaja od senzacij. O, naš veliki, slovenski Olimp, v katerem Palade Atene Ganimedu skačejo iz glave.«

»Zlodej vzemi tebe in tvoj Olimp. Nič pametnega se ne more človek s teboj pomeniti. Mi smo žejni življenja. Si bral ‚Antibarbarusa‘?«

»Sem, tudi odgovor.«

»In?«

»Odločna in potrebna beseda. Gre za probleme, ki jih bodo šele zanamci prav razumeli.«

»Meni se zdi, da Krleža pretirava. Prevelik solipsist.«

»Tega nisi — kolikor te poznam — sam iznašel. Si že s kom govoril?«

»Sem. Zadnjič, ko so me obiskali prijatelji, smo dolgo debatirali. Krleža se izmika odgovorom na bistvena vprašanja, zavija in napihuje nebistveno.«

»Torej vendarle že inficiran. Preden so te obiskali, si drugače gledal.«

»Misliš na pismo. Takrat nisem vsega do kraja premislil.«

»Ne izgovarjaj se — predobro te poznam — da bi ti ne prisojal zdrave in pametne sodbe. Praviš, da je Krleža solipsist. Razodeni mi, kaj se je na svetu še dogodilo brez osebnega doživetja. Kar je doživel Krleža, ki je umetniško vtelesil pojem socialne književnosti, doživlja po vsej zemeljski obli toliko in toliko borcev za resnico. ‚Antibarbarus‘ in še prej uvod v ‚Podravske motive‘ sta globoko doživetje stare resnice, da si politiki brez razumevanja in najmanjšega okusa laste odločevanje nad umetniškim ustvarjanjem. Čim bolj so razmere malenkostne, tem ožji so razgledi. ‚Antibarbarus‘ je meni važno poglavje v našem literarnem življenju, čeprav je izšel v Zagrebu. Oprosti.«

»Je bil potreben v naših dneh?«

»Resnica je zmeraj potrebna, čeprav je včasih mučna. Mislim, da bodo o ‚Antibarbarusu‘ še in še pisali. Pojmi se morajo razčistiti.«

»Ne tajim, so v njem stvari, s katerimi se strinjam, toda marsikje je pogršel.«

»Dlakocepstvo. Ne razumem, da ne moreš stvari iz cela zajeti. Gre za čisto preprosto resnico, da poskuša politik — na kateri liniji hočeš — ustvarjalcu deliti nauke. Politik si lasti vso pravico, da predpisuje pisatelju, kako in kaj naj piše, a se niti ne zmeni, če izdaja danes tako, jutri drugačno ‚parolo‘. In sicer politik, ki nima o kvaliteti ustvarjanja niti pojma, ne posluha za utripe človeškega srca. Niso še pred kratkim znanstveno dokazovali, da je umetniško ustvarjanje popolnoma lahko priučljivo, samo da bi se izpremenile ekonomske prilike? ‚Antibarbarus‘ je oster upor pisatelja, socialnega pisatelja, ki mu je resnica postulat človeške družbe, proti diktatu vtesnjenega duha. Je borba za kvaliteto, za čistost in snažnost, za pravice individua v okviru velikega svetovnega nazora, ki naj bi osrečil človeka z novo svobodo. ‚Antibarbarus‘ je zrcalo krčevite človekove borbe proti zablodam in diktatom, ki vtesnjujejo že tisočletja človeškega duha. Še to, v njem se je uprl duh statičnemu nazorskemu pojmovanju, ki se izpreminja

v okosteneli dogmatizem. Krleža je pokazal, da se ljudje, ki so ves čas pobijali idealistične svetovne nazore, izpreminjajo v idealistične poklonike.«

»V politiki odločujejo druge potrebe.«

»Če bi se bila politika tako malo vtikala v Krležovo umetnost, kakor se je on v politiko, bi ‚Antibarbarusa‘ ne bilo. Kakor je v napadih na Krležo spretno prikrito, da so prav v njegovo ustvarjanje naperjene osti, jih ostro oko vendarle odkrije. Povsod ena in ista borba. Pri nas bolj podtalna, drugje zaradi temperamenta bolj odkrita. ‚Antibarbarus‘ se je rodil iz časa, ki je — če namreč sploh katera primerjava drži — sličen dnem prvega krščanstva, borbi ikonodulov in ikonoklastov, prevratom reformacijskih in protireformacijskih dni. Take razmere so ustvarjale žrtve, ki jih danes postavljajo med heroje v borbi za človeško svobodo in napredek.«

»Sedaj si se izdal, da si pisatelj lasti pravico odločevanja izven okvira svojega dela.«

»Priznam. In še to. ‚Antibarbarus‘ ni le razčiščevanje v socialni književnosti, v nazorih, kaj je umetniško in kaj ni, je borba ostrega peresa za pravo vrednotenje človeškega čustvovanja in mišljenja, na katerem sloni svet in so brez njega vsi nazori le papirne stavbe. Če je Krleža zapisal kot motto ‚Na mrtvi straži ljudske pameti‘, je s tem zadel bistvo. ‚Antibarbarus‘ je simptomatična borba za dosegljivo človeško pamet, ki ni danes samo aktualna, nasprotno usodno potrebna.«

★

Suha rdeča prst je hlepela po toplih južnih vetrovih, burja je šumela skozi gozd, ko sva se ustavila na kamniti stezi v bregu, od koder je objemal pogled valovit svet kraških kotanj. Prve trobentice so se zlatile pod golim hrastičjem.

»Pisatelju torej odrekaš pravico, vmešavati se v politično življenje?«

»Moj bog, kdaj sem trdil kaj takega? Dejal sem le, da umetnost ne more dokazovati političnih teorij, morda še to, da ustvarja politika povsem drugače kakor pisatelj, čigar pogled je uprt v človeške prsi. Greši pa pisatelj, ki ne izpregovori, kadar gre za velika moralna in narodna vprašanja. V neki meri je vsak pisatelj, ki živi z ljudstvom, sodnik družbene etičnosti.«

»Potem se zopet nisva razumela.«

»Zadnje čase sva si vedno navzkriž. — Nervoznost časa, ne? — Mislím, da je politični voditelj, posebno, kadar daje narodu važna navodila, zanje tako odgovoren, kakor je pisatelj za vsebino svojega dela. Trdijo, da je politika amoralna, da ji je prvo in poslednje uspeh in si zato izbira sredstva po volji. Politik da se lahko veže s kriminalci, odgovoren je le za uspeh. Ne boš mi pa oporekal, če presojam njegovo moč in etičnost po pogumu, s katerim odkriva ljudem resnice in usodo njih življenja.«

»S kakšnimi merili se postavljaš za sodnika?«

»Pred kratkim me je do dna pretreslo spoznanje, kako cenene so politične izjave. Če kdo v isti sapi očita nasprotniku dejanja, ki so narod sramotila in pogubno vplivala na njegovo etičnost, a priporoča sam enake metode, kako opravičuje potem odgovornost pred narodom in človekom. Priznam, da je politična borba brutalna, ki ne pozna nobenega usmiljenja. Ljudske resnice so se pisale doslej in se še bodo s krvjo. Tem večja je odgovornost, kadar kdo brez vesti in etike namaka roke v ljudski krvi in so mu človeške usode le partija biljarda.«

»Borba načel, ki ne poznajo kompromisa.«

»Prav, mlačnost je zmeraj znak gnilobe. Ne gre mi tudi za notranjo moč teh ali onih načel, premišljuje le o etičnosti borbe. Poznaš podobo Judeža?«

»Kako bi ga ne? Judež je izdal Krista, ki ga je pri večerji sam pozval, naj stori, kar se je namenil storiti. Judež je šel, ga prodal za trideset srebrnikov in ga hlapcem izdal s poljubom.«

»Judež je postal v človeški družbi globok simbol kakor Kajn. Ne gre mi za njegove motive.«

»Si bral Andrejeva, ki Judeža opravičuje?«

»Človeški bi ga razumel in opravičil. A zdaj mislim na Judeža, kakor živi v ljudeh in človeški družbi. Judež ni navaden izdajalec, vsaj v ljudski domišljiji ne. In če bi kdo vzgajal ljudi za Judeže, čeprav v politični borbi?«

»Težko odgovornost bi si nakopal, čeprav se je morda ne bi niti zavedel.«

»Kadar si stojita dva svetova nasproti, razumem vsako krutost v življenju. A vendar ne boš važnosti neke človeške etičnosti tajil. Kdor vzgaja svoje ljudi za brezkompromisno borbo, mora pomisliti, kako jih vzgaja. Če vzgajaš ljudi za borce neke ideje in jih spodbujaš, da javno in odkrito izpovedujejo svoje nazore — posebno kadar se jim ni bati nobenega preganjanja — se pravi ustvarjati pravega borbenega človeka. Če se mi potem človek, prepričan o svoji resnici, upre, bom vedel, s kom imam opravka in navsezadnje — če želiš — mu tudi priznal pravico, da gre in me ovadi. Borba je borba. Če pa kdo v borbi priporoča vsa sredstva, tudi najnižkotnejša, človeku odvratna, na primer ovaduštvo in denunciantstvo, mora pri tem premisliti, kakšne poplave lahko sproži v narodu in kdo bo odgovoren za posledice. Ne čutiš groze za naš rod, ki se me polašča ob taki borbi?«

»Kadar gre za velike odločitve, je stvar druga.«

»Ne morem ti pritrditi. Če priporočaš, da je ovaduštvo moralna dolžnost, si odgovoren tudi za vse, kar boš sprožil. Obsojam borbo, v kateri so dajali mladim ljudem — in take primere poznam — navodila, da naj se pritaje in se poskušajo v srce prisliniti, da bi izvabili človeku besede, zaradi katerih bi ga lahko uničili. Preudari, s tem izročáš nasprotnika nerazsodnim ljudem, ki jih navajaš k slepemu fanatizmu in jih vzgajaš za Judeže. Ne slutiš, kakšna brezdna se s tem v narodu in človeški družbi odpirajo?«